

روابط تجاری ایران و جنوا در دوره ایلخانان

علیرضا کریمی [*]، محمد رضائی [**]

[*] دانشیار گروه تاریخ دانشگاه تبریز؛ alireza_karimi_46@yahoo.com

[**] دانشجوی دوره دکتری تاریخ دانشگاه تبریز؛ mrezaei39@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۰/۰۹ | تاریخ تصویب: ۱۳۹۲/۰۵/۲۸

چکیده

موقعیت مناسب دولت شهر جنوا و همکاری در جریان جنگ های صلیبی و تحول در تجارت از لحاظ تشکیلات و شیوه در آستانه ی تشکیل امپراتوری مغول، باعث شکل گیری مرحله ی جدیدی از تجارت بین قاره ای شد. تجارت برای مغول به عنوان یک سنت در حکومت ایلخانان همچنان اهمیت داشت. حضور تجار جنوایی در بنادر شرق طالع و دریای سیاه و نیازهای دوجانبه موجب نزدیکی روابط دو طرف شد و دوره ی خاصی در مناسبات تجاری ایران و دولت شهر جنوا به وجود آمد. جنوایی ها به ایجاد کنسولگری و اعزام کنسول هایی برای نظارت بر تجار خود در شهرهایی مانند تبریز پرداختند. حکومت های مسیر جاده ی ابریشم که از منافع تجارت بین قاره ای بهره مند بودند، با ایجاد تسهیلات و واگذاری امتیازاتی به تجار، به روند تجارت سرعت بخشیدند. هر چند ایلخانان در انجام فعالیت های تجاری به مسائل سیاسی توجه نداشتند، به دنبال شکست های متعدد در شام، بخشی از فعالیت های آنان از مسائل سیاسی تأثیر پذیرفت. سیاست ضربه به منافع تجاری همزمان با فعالیت های نظامی دنبال شد. ایلخانان در کسب همکاری متحدان جنوایی خود به دلیل منافع حاصل از تجارت با ممالیک، موفقیت چندانی به دست نیاوردند.

واژگان کلیدی: مغول، ایلخانان، جنوا، تجارت.

۱. مقدمه

با فتوحات گسترده ی مغول و ایجاد حکومتی فراگیر در قسمت اعظم آسیا و شرق اروپا، شرایط مناسبی برای پرداختن به تجارت در سرزمین های دوردست فراهم شد. در این زمان، تجارت به دلیل توجه و حمایت مغول و تأمین امنیت برای تجار رونقی بی سابقه یافت. فتوحات مغول و حضور تجار دولت شهرهای ایتالیایی، به ویژه جنوا در کنار صلیبیان در شرق و تحول در مناسبات

تجاری در این دولت شهر و اصلاحات انجام شده، موجب شکل‌گیری روابط گسترده‌ی تجاری در قالب تجارت بین‌قاره‌ای شد.

با تشکیل حکومت ایلخانان در ایران، روابط دو طرف ادامه یافت. در زمان ایلخانان، توجه ویژه‌ی مغول به منافع حاصل از تجارت، بیشتر شد. وجود راه‌های ارتباطی مناسب و توجه حکومت‌های مسیر جاده‌ی ابریشم، به این روند سرعت بخشید. ایلخانان پس از شکست در شام، سیاست ضربه به منافع تجاری ممالیک را در پیش گرفتند و کوشیدند متحدانی مانند جنوا بیابند. در این مقاله مهم‌ترین عوامل ایجاد روابط تجاری بین دولت شهر جنوا و ایران دوره‌ی ایلخانی را بررسی می‌کنیم و می‌کوشیم نقش سیاست ایلخانان در مقابل ممالیک و تأثیر آن در ایجاد روابط دوجانبه با جنوا را روشن کنیم. همچنین تلاش می‌کنیم نقش حکومت فراگیر مغول به عنوان حامی تجار و میزان تأثیر سیاست‌های ایشان در اتحاد با تجار جنوایی در شرق و رونق تجارت را بیان کنیم. سؤالات این پژوهش عبارت‌اند از:

۱. تحولات اقتصادی، تغییر شیوه‌های تجاری و تأسیس اتحادیه‌های بازرگانی چقدر بر تجارت بین‌قاره‌ای تأثیر گذاشته است؟
۲. حکومت‌های مسیر ترانزیتی کالاهای شرق و غرب چقدر بر این روند تأثیرگذار بوده‌اند؟
۳. شکست‌های ایلخانان از ممالیک تا چه اندازه بر سیاست‌های اقتصادی ایشان تأثیرگذار بوده است و تجار جنوایی چقدر با سیاست‌های ایشان همراهی کرده‌اند؟

به نظر می‌رسد نیازهای دو طرف در گسترش تجارت نقش اساسی داشته است. توجه ویژه‌ی مغولان به تجارت با توجه به عواید گسترده‌ی حاصل از آن، تحولات داخلی در دولت شهرهای ایتالیایی، تشکیل اتحادیه‌های تجاری و تجارت گروهی و همکاری حکومت‌های مسیر تجارت در جهت ایجاد تسهیلات برای تجار جنوایی به گسترش تجارت یاری رسانده‌اند.

با وجود اهمیت موضوع روابط ایلخانان با اروپا، تاکنون پژوهش مستقلی در مورد روابط تجاری و حتی سیاسی ایران و جنوا در این دوره انجام نشده است و تنها در لابه‌لای منابع و مآخذ، اشاراتی گذرا به این موضوع دیده می‌شود. امیدواریم این پژوهش، مقدمه‌ای بر پژوهش‌های جامع و گسترده‌ی بعدی در این زمینه باشد.

۲. پیروزی مغولان و تحولات داخلی جنوا، مقدمه‌ی رشد تجارت

مردم شهرهای ایتالیا که پس از هرج و مرج دوره‌ی شارلمانی با افول حیات اجتماعی و اقتصادی مواجه شده بودند، به تدریج وضعیت خود را بهبود بخشیدند. در پی جنگ‌های صلیبی چهره‌ی این شهرها، به‌ویژه ونیز و جنوا، به کلی تغییر کرد. اندکی پیش از جنگ‌های صلیبی، با اقدامات عمرانی جنوایی‌ها چهره‌ی شهر متحول شد، جمعیت افزایش یافت و با تشکیل مؤسسات و

اتحادیه‌هایی، علاقه‌ی بیشتری به سفرهای دور و دراز برای تجارت ایجاد شد. مردم ایتالیا از آمیزش سنت‌های لاتینی و حقوق رومی، انگیزه‌ی لازم را برای بازیابی شکوه گذشته به دست آوردند (باربادورو، ۱۳۸۱: ۷۹).

اهالی شهر مردمانی جنگاور بودند که به دلیل استعداد طبیعی شهر برای تجارت و قرار گرفتن در میانه‌ی دریای مدیترانه، با راه‌های کسب ثروت آشنایی داشتند؛ بنابراین جنوا به یکی از شهرهای مهم اروپا تبدیل شد. به تدریج بانک‌ها در شهر با پرداخت وام به کسب قدرت پرداختند، زمامداران را سرسپرده‌ی خود کردند و بر دولت مسلط شدند (دورانت، ۱۳۷۳: ۹۵۲).

با شروع جنگ‌های صلیبی تجارت شرق و غرب توسعه یافت و دولت‌شهرهای ایتالیایی که پیش از آن در این زمینه فعال بودند، با تلاش‌های امیران اروپایی برای دست‌اندازی به شرق، نقش پررنگ‌تری ایفا کردند (جوهری، ۱۳۷۴: ۸۵). برای انتقال سربازان صلیبی به شرق نیاز مبرمی به نیروی دریایی وجود داشت که تنها شهرهای ایتالیایی این قابلیت را داشتند. پاپ دو نماینده را همراه با مکتوبی به جنوا فرستاد و خواستار همکاری آن‌ها شد. جنوایی‌ها با احتیاط حاضر به واگذاری دوازده کشتی جنگی و وسایل کافی برای حمل و نقل صلیبیان شدند. به این ترتیب، در سال ۱۰۹۷ میلادی کشتی‌های جنوایی عازم شرق شدند (رانسیمان، ۱۳۸۶: ۱۴۸).

تصرف مناطقی در شام و ادامه‌ی جنگ‌های صلیبی، برای جنوایی‌ها آغاز قدرت‌یابی و شکوفایی سده‌های بعدی بود. آن‌ها از اقدام پاپ اوربان در آغاز جنگ‌های صلیبی به عنوان وسیله‌ای برای ایجاد وحدت خود بهره بردند و جنوا را به یکی از مهم‌ترین مراکز تجاری در ارتباط شرق با غرب تبدیل کردند. هدف جنوایی‌ها، اجازه‌ی صادرات و واردات گسترده در مناطق تحت تصرف صلیبیان و ایجاد جای پای برای خود بود (Byrne, 1920: 192-193) که طی جنگ‌های صلیبی بعدی ادامه یافت.

پس از تصرف قسطنطنیه توسط لاتینی‌ها در جریان جنگ صلیبی چهارم، جنوایی‌ها فعالیت خود را در سواحل شام متمرکز کردند و با سرداران صلیبی به مشارکت پرداختند؛ برای نمونه بوهموند طی فرمانی به ایشان اجازه‌ی ساختن بازار، کلیسا و سی‌خانه‌ی مسکونی در انطاکیه را داد (رانسیمان، ۱۳۷۳: ۳۳۱).

مدارک آرشوهای جنوایی اهمیت توسعه‌ی مناسبات با حکومت‌های صلیبی در شام را روشن می‌کنند (اشپولر، ۱۳۷۴: ۴۴۱؛ کاهن، ۱۳۷۰: ۲۴۵). با وجود تلاش آن‌ها در فعال نگه داشتن تجارت، مشکلاتی نیز وجود داشته است؛ اختلاف با ونیز، حملات صلاح‌الدین و بعدها ممالیک نمونه‌هایی از این مشکلات بودند. در شانزده اوت ۱۲۶۱ لوچتو گریمالدی، دریاسالار جنوایی، در عکا از ونیزیان شکست خورد و به صور عقب‌نشینی کرد (رانسیمان، ۱۳۷۳: ۳۸۷) و صلاح‌الدین نیز مستعمرات جنوایی را در سوریه فتح کرد. در کنار جنگ‌ها، روابط تجاری میان تجار مسلمان

و اروپایی در جریان بود که به شکل‌گیری نوعی تجارت جهانی انجامید (Hobson, 2004: 47). جنوایی‌ها نه تنها در دریای مدیترانه، بلکه در دریای سیاه سیادت نسبی به دست آوردند (باربادورو، ۱۳۸۱: ۷۷؛ کاسمینسکی، ۱۳۴۶: ۹۰). این برتری تا زمان جنگ کیوجا در سال ۸۱-۱۳۷۸ و پیروزی ونیز ادامه یافت.

۳. ایجاد سازمان‌های تجاری، رونق تجارت

پژوهشگران اروپایی تاریخ تجارت معتقدند، با اینکه در قرون میانه به علل مختلف در فعالیت اقتصادی رکود حاکم بود، ولی از قرن دهم تا اوایل قرن چهاردهم تلاش‌هایی برای احیای اقتصاد در برخی نقاط اروپای غربی انجام شد (William son, 2001: 1). برخی پژوهشگران، مانند هنری پیرنه، فتوحات تدریجی مسلمانان در اطراف مدیترانه در سده‌های هفتم و هشتم را در کنار مسائل داخلی اروپا در این رکود تأثیرگذار می‌دانند (Pirnne, 1925: 110).

در قرون وسطی، تضمین امنیت بازرگانان و کالاهای ایشان مهم‌ترین مشکل به شمار می‌رفت. به دلیل وجود مشکلات و برای تأمین امنیت، به مرور ایده‌ی ایجاد تشکیلات صنفی مطرح شد (Greif, 2006: 100) تا هماهنگی لازم بین تجار فراهم شود. راهبرد اول این سازمان‌ها مذاکره با اصناف و بازرگانان برای گسترش تجارت هماهنگ و سازماندهی شده بود. با این تحول ایتالیایی‌ها سفرهای تجاری خود را در شهرهای اروپا با ایجاد مراکز تجاری گسترش دادند. گرفتن موافقت‌نامه‌های مناسب امنیتی از حکام اروپا که به الگویی برای دادوستد در مناطق تحت کنترل مسلمانان تبدیل شد، مهم‌ترین تغییر این دوره است. تجار اروپایی برای فعالیت در سرزمین‌های اسلامی مجبور بودند موافقت حکام مسلمان را به دست آورند. در ادوار گذشته معمولاً امان‌نامه‌ای به تجار داده می‌شد که برگرفته از دستورات دینی بود. این شیوه در زمان ضعف حکومت‌ها و از بین رفتن امنیت ارزشی نداشت؛ بنابراین به تدریج گرفتن تضمین‌های مناسب امنیتی و توافق‌نامه، جایگزین امان‌نامه شد. امنیت حاصل از این توافقات رغبت سفرهای تجاری طولانی را افزایش داد، در نتیجه تجار جنوایی همزمان به متحدان سیاسی حکومت‌هایی مانند ایلخانان و ممالیک تبدیل شدند (Greif, 2006: 100-101; Knight, 1998: 35). در کنار تغییر روش‌ها، شکل‌گیری سازمان‌های تجاری نیز در گسترش تجارت با مشرق اهمیت دارد. اتحادیه‌های تجاری به عنوان نهادهایی برای نظارت بر عملیات بازرگانی، در خارج از مرزها و مناطق خاص شکل گرفت. هدف آن‌ها رهبری و سازماندهی تجارت، گردآوری اطلاعات برای استفاده‌ی اعضا، تضمین حقوق تجار در خارج، مقابله با افزایش مالیات‌ها، بهبود مکانیسم انتقال کالا و مهم‌تر از همه، تبعیت تجار از تصمیم اتحادیه بود (Greif, 2006: 100)؛ چنانکه در مواقع قدرت به اعمال یا لغو

تحریم‌ها^۱ و جلوگیری از قاچاق کالا و مجازات ناقضان^۲ اقدام می‌کردند (khalil, 2003: 483; Byrne, 1920: 213). تجارت گروهی شیوه‌ای برای کاهش خطرات، کسب حداکثر سود و نمونه‌ی استراتژی آینده در حفظ مناسبات بود (Williamson, 2001: 21).

از مزایای دیگر این اتحادیه‌ها حمایت اعضا از هم در طول سفر، زندگی در کنار هم، اقامت در محلات خاص، ذخیره‌ی کالاها در انبارهای اتحادیه و شهادت برای فروش کالاها بود. با این همه، موفقیت اتحادیه‌ها به پشتیبانی همه‌ی اعضا آن وابسته بود (Greif, 2006: 102-103; Knight, 1998: 37). این اتحادیه‌ها به مرور برای عملکرد بهتر، نمایندگی‌هایی در مراکز تجاری مهم ایجاد کردند که در پیشبرد اهداف ایشان نقش مهمی ایفا می‌کردند. ایجاد اتحادیه‌ها اهمیت تاریخی تجارت گروهی و قدرت اصناف را به خوبی نشان داد.

عامل مهم دیگری که به رشد تجارت جنوا یاری رساند، تغییر توافق‌نامه‌ها بین سرمایه‌گذار و عامل تجارت بود. به تدریج نحوه‌ی سرمایه‌گذاری تغییر کرد و شیوه‌ی سرمایه‌گذاری متعادل‌تر شد. همچنین تجارت با استفاده از سرمایه‌ی خانوادگی و اقوام گسترش یافت. با این تحولات شهرهای ایتالیا، به‌ویژه جنوا، برای چند قرن موقعیت برتر را کسب کردند و با ایجاد شرکت‌ها و انعقاد موافقت‌نامه‌هایی سواحل مدیترانه و دریای سیاه را تحت نفوذ خود درآوردند (Byrne, 1920: 191; Abulafia, 1993: 524; Scamell, 1981: 162).

۴. راه‌های ارتباطی و نقش آن‌ها در گسترش تجارت

در پیوند تجاری ایلخانان و جنوا، راه‌ها که تحت نظارت حکومت‌های مختلف توسعه می‌یافتند اهمیت ویژه‌ای داشتند. با توجه به اهمیت تجارت برای مغولان، از زمان چنگیز به حفظ رونق مسیرهای تجاری توجه ویژه‌ای شد. راه‌ها به دو دسته‌ی برون‌مرزی و درون‌مرزی تقسیم می‌شدند که شامل مسیرهای زمینی و دریایی بودند (رضوی، ۱۳۹۰: ۲۷۳-۲۷۸) و شهرها در مسیر این راه‌ها ایجاد شدند و توسعه یافتند.^۳

در مسیرهای داخلی راه‌ها بین دو دسته از شهرها رونق یافتند. دسته‌ی اول شهرهای کوچک و متوسط، مانند کازرون، یزد و کاشان بودند که بازارهای محلی کوچکی داشتند که به تولید کالاهایی برای صادرات، از جمله پارچه‌های کتانی، ابریشمی و قالی می‌پرداختند. دسته‌ی دوم شهرهای بزرگ، مانند تبریز، مراغه، همدان، اصفهان، شیراز و هرمز بودند که در مسیر شاهراه‌های عمده قرار داشتند، انبارهای بزرگ و بازارهای عمده برای مبادله‌ی کالا داشتند و از شکوفایی

۱. نمونه‌ای از این تحریم‌ها، تحریم تجارت با تبریز در زمان ملک اشرف چوپانی در سال ۱۳۴۰م، در پی مصادره‌ی اموال ایشان و خسارت ۲۰۰۰۰۰ هزار لیوری تجار جنوایی است.

۲. برای نمونه جیوانسی لوردن و ویو الدی بندتسو را می‌توان نام برد که از این شیوه برای گسترش تجارت با شرق استفاده کردند (Kedar, 1976: 25; WILLIAM SON, 2001: 6).

۳. برای اطلاع بیشتر در مورد نقش راه‌ها در رشد شهرها ر.ک: خزایی، ۱۳۸۲.

برخوردار بودند (پطروشفسکی، ۱۳۶۶: ۲۲).

در ارتباط ایران و جنوا مسیرهای شمال و شمال غرب و مسیر دریایی اقیانوس هند به خلیج فارس از اهمیت بیشتری برخوردار بودند که قسمتی از مسیر جاده‌ی ابریشم را تشکیل می‌دادند و بیشترین تجارت در امتداد این مسیر انجام می‌شد.

شاخه‌ی شمالی این راه که شامل دو قسمت بود، از بنادر کریمه آغاز می‌شد و از طریق دریای سیاه به بنادر جنوبی آن و در ادامه به سرزمین‌های ایران، بیزانس، مصر و اروپا می‌رسید. شاخه‌ی جنوبی از طرابوزان آغاز می‌شد و پس از عبور از ساحل دریای سیاه و بندر ایاس در ارمنستان صغیر، با پنج مسیر فرعی به تبریز می‌رسید.

در این دوره راه‌های دریایی از اقیانوس هند به دریای عمان و خلیج فارس و همچنین مسیر دریای خزر رونق خاصی داشته‌اند. همچنین مسیر دریایی بنادر هند و مالابار به دریای سرخ که کالاها را از راه نیل و بیابان‌های مصر به قاهره و اسکندریه انتقال می‌دادند، حائز اهمیت بوده است (Potts, 2004: 18).

ایلخانان پس از شکست از ممالیکه، کوشیدند با رونق دادن به مسیرهای تحت کنترل خود و تمرکز تجارت در مسیرهای شمالی، مسیر دریای سرخ را از رونق بیندازند (Hobson, 2004: 47).

۵. مغول و حمایت از تجارت

مسئله‌ی تجارت برای امپراتوری مغول از اهمیت بسیاری برخوردار بود. مغولان از دیرباز به نقش تجارت در رفع نیازها و فروش محصولات خود، مانند انواع پوست، پی برده بودند و «عقیده داشتند که تجارت مانند خون در پیکر کشور اهمیت حیاتی دارد» (ساندرز، ۱۳۶۱: ۱۵۴).

چنگیز امنیت و شرایط مناسبی را برای تجارت فراهم کرد، در نتیجه «بازرگانی جایگاه شایسته‌تری به دست آورد و جماعت تجار صاحب اعتبار فراوان شدند» (رضوی، ۱۳۸۸: ۱۵۳). در زمان قآن‌ها این رسم دنبال شد و برخی جانشینان چنگیز با هدیه‌ی سرمایه‌ی اولیه کوشیدند تجارت را در میان مغولان تقویت کنند (اشپولر، ۱۳۷۴: ۴۲۹-۴۳۰).

سیاست تجاری چنگیز و جانشینانش توسط ایلخانان در ایران ادامه یافت. در ادوار اولیه‌ی حکومت ایلخانان، رفتار هلاکو با تجار بغداد و حمایت از ایشان در زمان تسلیم خلیفه‌ی عباسی، این جهت‌گیری را نشان می‌دهد (جرجانی، ۱۳۶۳: ۱۹۶). آباقا در نوامبر ۱۲۷۹ با صدور فرمانی به زبان مغولی، امنیت عبور و مرور را تضمین کرد؛ در نتیجه توجه به تجارت بیشتر شد (Amitai, 1995: 102).

حمایت از تجارت در دوره‌ی ایلخانان مسلمان ادامه یافت. احمد تکودار در مکتوبی که به

قلاون، سلطان مصر، فرستاد، از بازرگانان به عنوان رکن مملکت یاد کرد^۱ (اشپولر، ۱۳۷۴: ۴۳۱). از این نامه می‌توان نوع نگاه ایلخانان به تجارت را دریافت که ترکیبی از میراث گذشته‌ی مغول، ماهیت تجارت و سابقه‌ی تاریخی تجارت در ایران است (رضوی، ۱۳۹۰: ۲۲۶-۲۲۷).

با توجه به ویژگی عهد ایلخانان و نیازهای دول اروپایی، کم‌کم باب مناسبات سیاسی باز شد و روابط تجاری نیز گسترش یافت. در دوره‌ی ارغون و گیخاتو، تبریز از رونق بسیاری برخوردار شد و تجار اروپایی، به‌ویژه جنوایی، به انتقال کالاهای مختلف، به‌ویژه ابریشم، از طریق رود دن و ولگا به اروپا پرداختند (Bugriw, 1995: 5). پس از انعقاد قرارداد نیم فائوم و به دست آوردن انحصار تجارت دریای سیاه توسط جنوایی‌ها، مسیر طرابوزان اهمیت یافت و تبریز بیشتر مورد توجه قرار گرفت.

در زمان گیخاتو مناسبات قلمروی ایلخانی و دشت قبیچاق حسنه شد (وصاف، ۱۳۸۳: ۳۷). به نظر می‌رسد با این تحول، تجارت از این مسیر آسان شده باشد.

با اصلاحات غازان و ایجاد امنیت مناسب در راه‌ها (رشیدالدین، ۱۹۴۰: ۲۷۶)، تجارت نیز توسعه یافت و به مسائل بازرگانان رسیدگی شد. با حضور تجار از سراسر دنیای آن روز در تبریز، شهر به مرکز عمده‌ی تجاری تبدیل شد. به دستور غازان تجار روم و فرنگ و مناطق دیگر در شب غازان ساکن شدند. «... تجاری که از روم و افرنج رسند بار آنجا [غازانیه] گشایند» (رشیدالدین، ۱۳۶۳: ۹۹۶).

الجایتو به طور جدی از بازرگانان حمایت می‌کرد. نمونه‌ی حمایت او را در ماجرای آتش‌سوزی سال ۷۱۰ ه. ق در بغداد می‌توان دید (القاشانی، ۱۳۸۴: ۱۰۹). الجایتو کوشید راه تجاری شمال را که مورد استفاده‌ی جنوایی‌ها بود، باز کند. با توجه به حضور «اوزیگ»، سفیر خان دشت قبیچاق، این مسیر باید مدتی دچار وقفه شده باشد. نتیجه‌ی مذاکره، گشودن دوباره‌ی این مسیر بود. کاشانی در نوشته‌های خود این مسئله را تأیید کرده و می‌نویسد: «راه بسته گشاده شود و امتعه و اقمشه طرفین که بر هم انباشته می‌پوسند... و از جانین بدان احتیاج است به یکدیگر فرستیم و تجار... برای فواید آمدوشد نمایند» (القاشانی، ۱۳۸۴: ۱۴۶).

در دوره‌ی ابوسعید، تجارت جنوایی‌ها گسترش بیشتری یافت، ولی پای تجار ونیزی نیز به ایران باز شد. جنوایی‌ها برای تثبیت موقعیت خود در مسیر تجاری از اوزبک خان اجازه گرفتند دیوارهای شهر کافا را تعمیر کنند (ساندرز، ۱۳۶۱: ۱۵۹). با مرگ ابوسعید و از بین رفتن امنیت، تجارت نیز دچار رکود شد.

۱. در بحث تجارت دوره‌ی مغول نمی‌توان به نقش مؤسساتی که جوینی آن‌ها را ارتاق (جوینی، ۱۳۷۰: ۳/۸۷-۸۸) نامیده بی‌تفاوت بود. این مؤسسات اعضایی داشتند که دارای جواز کسب بودند و از امکانات دیوانی، مانند پام (ایستگاه‌های پستی، برید) بهره می‌بردند و گاهی نیز سود فراوانی از دادوستد با رعایا به دست می‌آوردند. فعالیت این ارتاق‌ها در پاره‌ای از موارد گسترده و در حد بین‌المللی بوده است (رضوی، ۱۳۸۸: ۲۱۶-۲۱۸).

۶. نقش حکومت‌های مسیر در توسعه‌ی تجارت

مسیرهای تجاری از سرزمین‌هایی عبور می‌کردند که موضع‌گیری حاکمان آن‌ها در شکوفایی یا انحطاط راه‌ها تأثیر داشته است. از سال ۱۲۰۴ بیزانس انسجام خود را از دست داد و سرزمین‌هایی مانند طرابوزان به صورت مستقل به حیات خود ادامه دادند. در جریان حمله‌ی چهارم صلیبی، امپراتوری روم شرقی سقوط کرد و قسطنطنیه به مدت ۵۳ سال به دست فرنگی‌ها اداره شد. از این زمان دولت‌شهر ونیز به واسطه‌ی حکومت لاتینی قسطنطنیه، کنترل دریای سیاه را به دست گرفت. بیزانسی‌ها چندین بار کوشیدند شهر را پس بگیرند. به نوشته‌ی ابن‌عبری زمانی که میخائیل [پالئولوگوس] به پادشاهی رسید، تمام تلاش خود را برای پس گرفتن آن به کار برد. با بروز جنگ بین جنوا و ونیز در عکا و تخلیه‌ی شهر از ونیزی‌ها که نگهبان شهر بودند، میخائیل فرصت را مناسب یافت، شهر را پس گرفت و سلسله‌ی پالئولوگ‌ها را تشکیل داد (ابن‌العبری، ۱۳۷۷: ۳۷۰). جنوایی‌ها در برچیده شدن حکومت بالدوین از قسطنطنیه در سال ۱۲۶۱ میلادی، همکاری نزدیکی با میخائیل داشتند؛ لذا بر اساس قرارداد نیم‌فانوم (Nymphaem) در سال ۱۲۶۱ جای ونیز را در بیزانس و بندرهای دریای سیاه اشغال کردند، بازرگانی با آسیای میانه را تا حدود زیادی به انحصار خود درآوردند و شریک تجاری ایلخانان شدند (دورا، ۱۳۵۳: ۱۵۰). این قرارداد با توجه به موقعیت بیزانس در چهارراه سه قاره‌ی آسیا، اروپا و آفریقا موجب شکوفایی تجارت جنوایی‌ها شد. روابط نزدیک با بیزانس و روابط خوب بیزانس با ایلخانان به سود جنوایی‌ها شد.

بیزانس در این دوره به صورت دوراندیشانه سیاست موازنه را در پیش گرفت. با ازدواج دو دختر امپراتور با آباقا و نوقای، برادرزاده‌ی برکه، موازنه به نفع بیزانس تغییر کرد (ساندرز، ۱۳۶۱: ۱۳۰). همچنین با ممالیک روابط دوستانه برقرار کرد تا از حملات ایشان جلوگیری کند. علاوه بر بیزانس، سرزمین‌های دیگر پیرامون قلمروی ایلخانان، مانند طرابوزان، ارمنستان و گرجستان، به عنوان رابط تجارت ایلخانان و جنوا اهمیت داشته‌اند. این مناطق در مسیر پایگاه‌های تجار جنوایی در دریای سیاه، به‌ویژه تانا قرار داشتند. به اعتقاد اشپولر «طرابوزان و ارمنستان صغری از این کار هم بهره‌ی اقتصادی می‌برد و هم از نظر سیاسی از جانب کشورهای مسیحی مغرب‌زمین تقویت می‌شد» (اشپولر، ۱۳۷۴: ۴۳۴). از سوی دیگر با ایجاد روابط هم‌زمان با مصر و ایلخانان، از حملات ایشان جلوگیری و موازنه را حفظ می‌کردند (بیانی، ۱۳۷۹: ۳۰۳).

جنوایی‌ها با انعقاد تفاهم‌نامه‌هایی با اردوی زرین و حکومت‌های مسیر، سعی داشتند امنیت تجارت را به‌ویژه در تانا حفظ کنند (Williamson, 2001: 17; Abulafia, 1993: 524). گرجستان یکی از مناطق مهم در این مبادلات بود که موقعیت استراتژیکی، اهمیت و نقش آن را دو چندان می‌کرد. امرای گرجی از ابتدای حملات مغول در کنار ایشان قرار گرفتند و به ایفای

نقش پرداختند. ارمنستان نیز در مسیر تجاری قرار داشت و وجود بنادر مهم و نقش سوق الجیشی، اهمیت آن را دوچندان می کرد (اقبال، ۱۳۵۳: ۵۷۹). پادشاه ارمنستان به تجار ایتالیایی اجازه داد و دوستد از طریق بنادر آن، به ویژه بندر ایاس را داده بود (رانسیمان، ۱۳۷۱: ۴۳۱). بازرگانان ارمنی حامیان حکومت مغول به شمار می رفتند. سیاست مسالمت آمیز و حمایت از مسیحیان، موجب توجه ویژه به ارامنه و تجار ارمنی شد که از سود حاصل از تجارت بین المللی بهره می بردند. تجار ارمنی در همه ی مسیرهای تجاری و شهرهایی مانند طرابوزان، تبریز و سلطانیه فعال بودند و بندر ایاس نقطه ی عطفی در تجارت با شرق دور به شمار می رفت (Hovanisian, 2004: 262).

۷. نقش اردوی زرین در تجارت ایلخانان با جنوا

با وخامت وضعیت روسیه در قرن یازده، اقوام ترک کومان که منابع اسلامی نام آن ها را قومان ثبت کرده اند، برای مدتی مناطق بین ولگا و دانوب را تحت کنترل خود در آوردند. در این زمان جنوایی ها در کریمه و شهر تانا به فعالیت مشغول بودند (Yule, 1913: 291).

حملات اولیه ی مغولان در زمان چنگیز به مناطقی که رشیدالدین «اوروس» می نامد، سبب پایه گذاری حکومت مغولان در روسیه شد (رشیدالدین، ۱/ ۶۶۵-۶۶۹). این حملات از ترکستان آغاز شدند. قوای مغول پس از شکستن مقاومت های پراکنده ی نیروهای محلی به کریمه رسیدند، آنجا را غارت کردند و سپس در کرانه ی رود کالکا بر امیران متحد روس غلبه کردند. این حملات پس از وقفه ی کوتاهی در سال ۱۲۳۷ میلادی به فرماندهی باتو از سر گرفته شدند و مغولان تا بلغارستان پیش رفتند (جوینی، ۱۳۸۵: ۲۲۴-۲۲۵). به دلیل برقراری ارتباط بین خاندان جوجی با ممالیک و دشمنی های هلاکو و برکه، اردوی زرین برای حفظ مرزهای جنوبی خود مجبور شد حمله به اروپا را متوقف کند. مغولان در کنار یکی از شعب ولگا شهری به نام «سرای» احداث کردند که مرکز حکومت «آلتون اردو»، اردوی زرین، شد.

با این فتوحات ارتباط تجاری بین شرق و غرب که در عهد امپراتوری روم از رونق برخوردار بود، دوباره شکوفا شد و اروپایی ها به واسطه ی مغولان به مسافرت های طولانی، تجارت و اکتشافات تشویق شدند؛ برای نمونه می توان جیوانی داپین دکارپینی را نام برد که به مغولستان سفر کرد (Schlager: 20-22). اولین برخورد مغولان و جنوایی ها در زمان حمله به روسیه روی داد. مغولان «پیش از برگشتن سولداق را که مرکز شکوفان بازرگانی جنوایی بود در کرانه ی جنوبی کریمه غارت کردند» (دورا، ۱۳۵۳: ۵۰).

بازرگانان جنوایی برای ایجاد رابطه با خان بزرگ تلاش زیادی کردند و حتی هدایایی برایش ارسال کردند تا نظر موافق او را جلب کنند (Scammell, 1981: 162). آن ها همچنین روابط خود را با سرداران مغول در روسیه بهبود بخشیدند. جنوایی ها در کافا و بندرهای دیگر کریمه،

پایگاه‌های تجاری برپا کردند و نمایندگان جمهوری از سال ۱۲۶۷ در شهر سرای به فعالیت پرداختند (ساندرز، ۱۳۶۱: ۱۵۴).

با استقرار حکومت مغول در آسیای مرکزی، پایگاه‌های ایتالیایی در سواحل دریای سیاه تکیه گاه عمده برای دسترسی به ایران و شرق شدند. «در حدود سنه ۱۲۶۶ حکومت مغول به ژنی‌های [جنوایی‌ها] بلده‌ی کافا زمینی واگذار کرد که یک کنسولگری و مخزنی برای مال‌التجاره‌ها و کالاهای خود پیاکنند» (گروسه، ۱۳۶۸: ۶۶۰). حضور ایشان در این مناطق با شدت و ضعف‌هایی تا دوره‌های بعدی ادامه یافت. جنوایی‌ها در کنار تجارت به دخالت در مسائل سیاسی و غارتگری و بعدها ایجاد مستعمره پرداختند.

مهم‌ترین کالاهای صادرشده از این مناطق انواع پوست‌های قیمتی و مخصوصاً برده بود که مصر مشتری عمده‌ی آن محسوب می‌شد (Williamson, 2001: 23؛ ساندرز، ۱۳۶۱: ۱۵۴). براسیانیوس در کتاب بررسی‌هایی درباره‌ی بازرگانی جنوایی‌ها در دریای سیاه در قرن سیزدهم، به این مسئله پرداخته است. جنوایی‌ها با هر دو طرف، یعنی اردوی زرین و ایلخانان و ممالیکه، رابطه‌ی تجاری داشتند.

۸. تبریز مرکز تجارت جنوایی‌ها

تبریز از دیرباز شهری تجاری در مسیر جاده‌ی ابریشم بود که با استقرار ایلخانان در آن اهمیت بیشتری یافت. پس از سقوط خلافت عباسی، به مرور تبریز جای بغداد را گرفت و به مهم‌ترین شهر و مرکز تجارت غرب آسیا تبدیل شد. مارکوپولو و ادریک به عنوان سیاحان مسیحی در آغاز و ابن بطوطه به عنوان سیاحی مسلمان در اواخر سلسله‌ی ایلخانی که در تبریز حضور داشته‌اند، به اهمیت تجارت، بازارها و مراکز تولیدی شهر اشاره کرده‌اند. مارکوپولو در مورد تبریز می‌نویسد: «شغل عمده‌ی ساکنان آن بازرگانی و کارخانه‌داری است. در این کارخانه‌ها پارچه‌های ابریشمی و زری‌های قیمتی می‌بافند. موقعیت تجاری این شهر به قدری خوب است که بازرگانان از همه طرف از هندوستان... هر مز برای خرید و فروش به آنجا می‌آیند. بهترین سنگ‌های قیمتی و مرواریدهای اعلی را می‌توان در این شهر به دست آورد» (مارکوپولو، ۱۳۵۰: ۳۱). شرحی که وی درباره‌ی فعالیت تجار جنوایی نوشته، بکر و شگفت‌انگیز است (نویسی، ۱۳۶۴: ۳۷). در پی ایجاد رابطه با اروپا، بازرگانی خارجی توسعه یافت و جنوایی‌ها به صورت گسترده در تبریز حضور یافتند و به ایجاد کنسولگری پرداختند (Heyde, 130).

از چگونگی آغاز تجارت جنوایی‌ها در سرزمین‌های تحت سلطه‌ی ایلخانان، به‌ویژه تبریز، اطلاع چندانی در دست نیست. علت این بی‌اطلاعی سکوت منابع است؛ زیرا «تا پایان سده‌ی سیزدهم میلادی گزارش بازرگانان و مبلغان کاتولیک درباره‌ی ایران بسیار ناچیز است. بازرگانان

ظاهراً از تبریز فراتر نمی‌رفتند» (آلفونس، ۱۳۸۱: ۱۱۳). ایشان حداقل بعد از ۱۲۷۰ میلادی در داخل خاک ایلخانان فعال بوده‌اند (Amitai, 1995: 103).

تأسیس نمایندگی بازرگانی در سال ۷۰۴ ه. ق در تبریز، به رشد تجارت یاری رسانید؛ «چون اقدامات این بازرگانان برای ایلخانان نیز مفید بود، آن‌ها می‌توانستند آزادانه به دادوستد بپردازند. قلمروی ایلخانان در عین حال، نقش واسطه در بازرگانی با خاور دور و هندوستان را به عهده داشت» (اشپولر، ۱۳۷۴: ۴۳۴). کنسولگری جنوا در تبریز ۲۴ عضو داشت و سرکنسول کاملاً به امور بازرگانان جنوایی نظارت می‌کرد. ایشان برای اقدامات مهم به شور می‌پرداختند که حضور ۱۲ نفر در جلسه، برای تصمیم‌گیری کافی بود (Heyde, 130).

اودوریک در سفرنامه‌ی خود وضعیت تبریز این دوره را به تصویر می‌کشد و می‌نویسد: «هیچ نوع کالا بر روی زمین نیست که انبارهای بزرگی از آن در تبریز یافت نشود. موقعیت شهر بسیار خوب است؛ زیرا از تمام ملل جهان برای دادوستد بدانجا می‌آیند» (جوادی، ۱۳۵۱: ۱۳۵).

تجار جنوایی برای حفظ امنیت تجارت خود به ندرت اطلاعاتی از اقدامات خود تحریر کرده‌اند. تنها مورد به نوشته‌ی گابریل آلفونس، شرحی است به نام راهنمای بازرگانی پگولوتی که در ۱۳۴۰ میلادی نوشته شده و در آن به منازل مختلف بازرگانی مسیر اشاره کرده‌اند (آلفونس، ۱۳۸۱: ۱۳۲).

هدف اصلی تجار جنوایی خرید ابریشم بود. «به طور کلی هدف حکومت‌های ایتالیایی در توسعه‌ی نیروی سیاسی خویش در ایران، خرید ابریشم و در انحصار گرفتن آن بود که در آن زمان بازاری گرم داشت و از جهت مرغوبیت جنس از ابریشم چینی پیشی گرفته بود» (بیانی، ۱۳۷۹: ۳۵۷). به نظر می‌رسد کارگاه‌های ابریشم‌ریسی در تبریز در این دوره تأسیس شده‌اند و در سده‌های بعدی گسترش یافته‌اند. ابن بطوطه که در اواخر دوره‌ی ایلخانی، یعنی زمان ابوسعید، به تبریز آمده، موقعیت تجاری آن را تأیید کرده و می‌نویسد: «... آن از بهترین بازارهایی بود که من در همه‌ی شهرهای دنیا دیده‌ام...» (ابن بطوطه، ۱۳۳۷: ۲۲۵-۲۲۶؛ موحّد، ۱۳۷۶: ۸۸).

بعد از مرگ ابوسعید و آشوب‌های روی داده در آذربایجان، امنیت راه‌های تجارتنی از بین رفت و تجارت با مشکل عمده مواجه شد (اقبال، ۱۳۷۹: ۵۷۴). از این زمان موقعیت تجار جنوایی رو به وخامت گذاشت. اختلافاتی بین ملک اشرف و تجار جنوایی روی داد که موجب تحریم تجارت با تبریز شد. ملک اشرف در سال ۱۳۴۴ سفیری به جنوا فرستاد تا با آن‌ها سازش کند و خسارات ایشان را بپردازد؛ ولی دوباره اموال آنان غارت شد. از سال ۱۳۵۸ میلادی (۷۵۹ ه. ق) تا ۱۳۷۴ (۷۷۶ ه. ق)، سلطان اویس تلاش کرد تجارت تبریز را رونق بخشد؛ ولی عدم امنیت، طرح وی را با مشکل مواجه کرد. به نوشته‌ی کلاویخو، جنوایی‌ها برای حفظ امنیت خود زمینی روی تپه‌ای در نزدیکی شهر خریدند و قصد داشتند قلعه‌ای در آن احداث کنند. اویس با وجود موافقت

اولیه، بعداً با ساخت قلعه مخالفت کرد، ولی جنوایی‌ها از تصمیم خود منصرف نشدند و کار به درگیری کشید (کلاویخو، ۱۳۸۴: ۱۶۱-۱۶۲).

با افول قدرت جنوا، ونیزی‌ها که از دوره‌ی ابوسعید در تبریز حضور داشتند، کم‌کم جای ایشان را گرفتند و تجارتخانه‌هایی در تبریز احداث کردند و تا دوره‌ی ترکمانان به فعالیت خود ادامه دادند.

۹. ممالیک در سیاست تجاری ایلخانان

در دوره‌ی مورد بررسی، مصر و حکومت آن به عنوان احیاگر دستگاه خلافت عباسی، از سوی دشمن ایلخانان و از سوی دیگر دشمن اروپاییان به شمار می‌رفت؛ ولی این نکته‌ی مشترک آن‌گونه که باید موجب اتحاد سیاسی علیه ممالیک نشد؛ علت آن تضاد منافع هر یک از دولت‌شهرها و حکومت‌های اروپایی بود.

صلاح‌الدین ایوبی برخی حکومت‌های صلیبی را از میان برداشت و بقیه‌ی آن‌ها توسط ممالیک برچیده شدند. این مسئله به دلیل سود کلان حاصل از تجارت، باعث نشد روابط تجاری مصر و دولت‌شهرهای ایتالیایی که جنوا نیز از جمله‌ی آن‌ها بود، تیره شود (اسماعیلی، ۱۳۸۶: ۶-۷).

دولت‌شهرهای ایتالیا پیش از جنگ‌های صلیبی روابط تجاری با مصر داشتند. شهرهایی مانند جنوا و ونیز با آنکه در تسخیر بنادر و حمل و نقل صلیبیان همکاری کردند، روابط تجاری خود را با مصر ادامه دادند (رانسیمان، ۱۳۷۱: ۴۲۴). همزمان با تجارت، روابط سیاسی نیز برای تثبیت موقعیت تجار برقرار بوده است و سفرای مشهور جنوایی در دربار سلاطین مصر حضور می‌یافتند؛ برای مثال در سال‌های ۱۲۶۳-۱۲۶۵ میلادی (۶۶۱-۶۶۳ ه. ق) و ۱۲۷۵ میلادی (۶۷۴ ه. ق) بنا بر نوشته‌ی مقریزی و ابن فرات، سفرایی از جنوا در قاهره حضور داشته‌اند (ابن فرات، ۴۴/۷؛ مقریزی، ۱/۴۹۵). در این دوره جنوایی‌ها به طور منظم با تجار وابسته به سلاطین مصر دادوستد داشتند (Amitai, 1995: 103).

از مهم‌ترین کالاهایی که توسط جنوایی‌ها به مصر ارسال می‌شدند، بردگان، فلزات و چوب بودند که کاربرد نظامی داشتند و ارتش ممالیک نیاز مبرمی به آن‌ها داشت. از سال ۱۲۹۱ میلادی جنوایی‌ها نبض تجارت برده، به ویژه بردگان غیرمسلمان را به عنوان کالایی استراتژیک در دست گرفتند (Northrup, 1998: 130; Hobson, 2004: 49). جنوایی‌ها با وجود نكوهش هم‌مذهبان خود در مورد ارسال کالاهای استراتژیک، برده و آهن، با گرفتن پروانه و مجوز از دیوان عالی جنوا، به فعالیت خود ادامه دادند (رانسیمان، ۱۳۷۱: ۴۰۱).

تجار جنوایی در تجارت خود با مصر مشکل چندانی نداشتند و ممالیک با وجود حمایت از حکومت‌های صلیبی در سوریه و پیوندهای تجاری با ایلخانان، به دلیل سود حاصل از تجارت و

نیاز به برده، به عنوان نیروی انسانی مورد نیاز ارتش، مزاحمتی برای ایشان ایجاد نمی کردند. از همین مسئله مشخص است که چرا کلیسا ممنوعیت‌هایی برای تجارت با ممالیک ایجاد کرده بود؛ به‌ویژه در مورد کالا‌هایی که کاربرد نظامی داشته‌اند (Amitai, 1995: 103). چنانکه گفتیم، جنوایی‌ها توجهی به سرزنش‌ها و محدودیت‌های کلیسا نمی کردند و کار خود را پیش می بردند. «مردم جنوا که پایگاه‌های ارزشمند بازرگانی در کافا^۱ و جاهای دیگر کریمه به دست آورده بودند، سودمندترین تجارت غلام و کنیز را بین قیچاق و مصر رهبری می کردند و روی این حساب علاقه داشتند که روابط دوستانه‌ی خود را با قاهره حفظ کنند» (ساندرز، ۱۳۶۱: ۱۳۰).

همزمان با مصر، جنوا تجارت با شمال آفریقا را نیز گسترش داد. درحالی که پیش از سال ۱۱۶۰ میلادی ارزش تجارت با شمال آفریقا هرگز به بیش از ۵۰۰ لیور نرسیده بود، از سال ۱۱۶۱ و بعد از توافق‌نامه‌ی اتوبونیس د'آلبوکیس و عبدالؤمن که پانزده سال حقوق جنوایی‌ها را تأمین می کرد، حجم تجارت به بیش از دو برابر، یعنی ۱۰۵۷ لیور، افزایش یافت (Knight, 1998: 35; krueger, 1933: 379-380).

از روابط تجاری سیاسی مصر و جنوا مجموعه‌ای از مکاتبات موجود است (Goitein, 1973: 13; Williamson, 2001: 13). با همه‌ی کوشش نگارنده، وجود چنین مجموعه‌ای در ارتباط با ایران دوره‌ی ایلخانی مشخص نشد.

ایلخانان می‌کوشیدند سیاست‌های تجاری را بدون ملاحظات سیاسی محض برگزار کنند، اما بخشی از تلاش‌های سیاسی نظامی، در راستای امور تجاری (رضوی، ۱۳۹۰: ۲۲۵) و بخشی از سیاست‌های تجاری، با در نظر گرفتن مسائل سیاسی نظامی انجام می‌شد.

در پی شروع درگیری ایلخانان و ممالیک و شکست مغولان، توجه ویژه‌ای به تسلط بر مسیرهای ترانزیتی، برای ضربه به طرف مقابل احساس شد. هدف از این اقدامات، فشار اقتصادی برای تضعیف دشمن بود. اولین مسیر مهم، مسیر آسیای صغیر به بنادر مدیترانه بود. در ۲۰ رمضان ۶۵۷ ه. ق، بیبرس بالشکری انبوه وارد آناتولی شد و در روز جمعه، ۱۰ ذی‌القعدة‌ی سال ۶۵۷ ه. ق، قشون متحد مغول و سلجوقی را شکست داد (آبی‌نا، ۱۳۷۷: ۲۵). ایلخانان از این زمان تلاش زیادی برای تسلط بر آناتولی از خود نشان دادند. خانم دکتر بیانی علت وقوع جنگ ماردین را کنترل راه‌های ترانزیتی می‌داند (بیانی، ۱۳۷۹: ۳۴۰).

آباقا احتمالاً بعد شکست از ممالیک، از جنوایی‌ها تقاضای یاری کرده است، ولی «جمهوری بازرگانی جنوا چون می‌خواست از بازرگانی مدیترانه منافع اقتصادی خویش را تأمین کند، میل نداشت به مملوک مصر حمله برد و او را از خود برنجانند» (ساندرز، ۱۳۶۱: ۱۲۹-۱۳۰).

از این زمان ایلخانان به دنبال محدود کردن تجارت مصر و محاصره‌ی ممالیک بودند و راه‌های

تجاری شمال که تجارت برده از آن‌ها صورت می‌گرفت و راه‌های آبی اقیانوس هند که کالاهای لوکس، ادویه و... در آن‌ها حمل می‌شد مورد توجه قرار گرفتند.

هدف ایلخانان قطع صدور برده توسط جنوایی‌ها بود. در صورت توافق با آن دولت شهر، ایشان قادر به اعمال کنترل مؤثر بر تجارت مهم ممالیک با قلمروی اردوی زرین از طریق بسفر به مصر بودند (Amitai, 1995: 62-65). شاید دلیل پیشروی و توجه به آسیای صغیر نیز همین عامل بوده است. مسئله‌ی مهم در مناسبات تجاری ایلخانان و جنوا، مناسبات چندجانبه‌ی تجار آن است. آن‌ها همزمان با اردوی زرین، مصر، بیزانس، صلیبیان و ایلخانان روابط تجاری داشتند. منافع حاصل از تجارت بین قاره‌ای چنان بود که اختلافات را به حاشیه می‌راند. اگرچه در پاره‌ای از مواقع تلاش‌هایی برای ضربه به منافع رقیب انجام می‌شد، این اقدامات نیز مانند تلاش‌های ارغون مقطعی بوده‌اند. سیاست تحریم مصر در اروپا نیز طرفدارانی داشته است. گیوم آده که از سال ۱۳۲۲ تا ۱۳۲۴م (۷۲۲-۷۲۴) از سوی پاپ ژان بیست‌ودوم، به عنوان دومین اسقف سلطانیه اعزام شده بود، کتابی در مورد چگونگی ریشه کن کردن مسلمانان نوشت. وی با اشاره به فروش اسلحه و برده به ممالیک، کسانی را که با مسلمانان مراوده داشتند و یا به آن‌ها اسلحه می‌فروختند، پسران زشتکار کلیسا می‌نامد که به ظاهر به کلیسای کاتولیک اعتقاد دارند، ولی در عمل آن را انکار می‌کنند و باید مثل سابق از کلیسا طرد شوند. وی می‌نویسد باید جلوی مسیحیان زشتکاری چون تجار جنوایی و عیسویان اسکندریه را گرفت (جوادی، ۱۳۵۱: ۱۲۷-۱۲۸). این دیدگاه به طور کلی توسط دولت‌شهرهای ایتالیایی نادیده گرفته شد.

بروز اختلافات میان ممالیک و جنوا برای پیشبرد سیاست ایلخانان فرصتی مناسب ایجاد می‌کرد؛ برای مثال پس از سقوط طرابلس، جنوایی‌ها دچار زیان هنگفتی شدند و برای جبران خسارت، یک کشتی بزرگ مصری را در آب‌های مدیترانه تصرف و بندر طینه را غارت کردند. سلطان مصر در پاسخ، دروازه‌های اسکندریه را به روی تجار و کشتی‌های جنوایی بست و آن‌ها با عجله درخواست آشتی کردند (رانسیمان، ۱۳۸۶: ۴۸۸).

در دوره‌ی ارغون تلاش شد ضربه‌ی شدیدی به تجارت مصر وارد شود و مسیر دریای سرخ از کنترل تجار مصری خارج گردد. احتمالاً مسیحیان ارغون را تشویق به این اقدام کرده‌اند تا «تمام جهازاتی را که از هندوستان می‌آمد بگیرد و نگذارند از طریق دریای سرخ به مصر بروند و مجبورشان کند که به هرمز در خلیج فارس بروند» (پیگولوسکایا، ۱۳۴۹: ۳۵۶). به نوشته‌ی ابن عبری ارغون در فکر اجرای این طرح بود و به همین دلیل نهصد دریانورد و کشتی‌ساز جنوایی را به خدمت گرفت. وسایل و چوب مورد نیاز تهیه شد، ولی نقشه‌ی ارغون به دلیل درگیری بین خود جنوایی‌ها بی‌نتیجه ماند (Richard, 1968: 49).

شکست‌های نظامی از ممالیک نشان داد که استراتژی حربه‌ی اقتصادی کارآمدتر است؛ در

این راستا ایلخانان با اقداماتی می‌کوشیدند قدرت اقتصادی قاهره را به تبریز منتقل کنند (جوادی، ۱۳۵۱: ۱۴). اروپاییان نیز متوجه شدند راه دریایی از خلیج فارس برای آنان به صرفه‌تر است. «هدف کشورهای اروپایی این است که کالایی که از هندوستان می‌آید، از ایران عبور کند و راه تجارت مصر را ببندد و کالاها مستقیماً به بنادر مدیترانه برده شود» (اسناد مربوط به روابط تاریخی ایران و جمهوری ونیز، ۱۳۵۲: ۱۲-۱۳).

۱۰. نتیجه‌گیری

رونق دولت‌شهرهای دریایی ایتالیا اندکی پیش از جنگ‌های صلیبی و همکاری ایشان با امرای اروپایی در جریان این جنگ‌ها، فرصت مناسبی برای گسترش فعالیت‌های تجاری در شرق فراهم کرد. روابط نزدیک با امیرنشین‌های صلیبی و بیزانس موجب شد جنوایی‌ها در بنادر شرق طالع^۱ (levant) موقعیت برتر را به دست آورند.

همزمان با این وقایع، نحوه‌ی تجارت در جنوا از لحاظ روش و تشکیلات دچار تحول شد. با ایجاد تشکیلات صنفی و اتحادیه‌هایی برای تجارت گروهی، امکان نظارت و حمایت از اعضاء فراهم شد. جایگزینی موافقت‌نامه و تضمین امنیتی به جای امان‌نامه، توجه به تجارت را بیشتر کرد. این تحول با تشکیل امپراتوری مغول که بر سرزمین‌های پهناوری از اقیانوس آرام تا اروپای شرقی سیطره داشت، تکمیل شد و به گسترش تجارت بین‌قاره‌ای انجامید.

شیوه‌ی مغول در حمایت از تجارت، به عنوان سنت در حکومت ایلخانان تداوم یافت. توجه ایلخانان به تجارت به دلیل نیازهایشان و سود فراوان آن بود. قرار گرفتن ایران در مسیر جاده‌ی ابریشم که به بنادر دریای سیاه و مدیترانه منتهی می‌شد، به بهره‌مندی ایلخانان از مزایای تجارت قاره‌ای انجامید. همچنین حمایت حکومت‌های مسیر تجاری، مانند بیزانس از تجار جنوایی، این روند را سریع‌تر کرد.

با اینکه ایلخانان می‌کوشیدند امور تجاری را فارغ از مسائل سیاسی انجام دهند، بخشی از سیاست تجاری آن‌ها در چارچوب ملاحظات سیاسی انجام می‌شد. شکست ایلخانان در شام موجب شد به دنبال متحدانی در برابر ممالیک باشند. با توجه به نیاز ممالیک به آهن و برده، در صورت جلب نظر جنوایی‌ها ضربه‌ی مهمی به ستون فقرات سپاه مصر وارد می‌شد. تلاش‌هایی نیز برای ضربه به مسیر تجاری دریای سرخ انجام می‌شد تا راه تجاری این مسیر به قلمروی ایلخانان تغییر یابد. این استراتژی ایلخانان به دلیل سود سرشار حاصل از تجارت با مصر، با استقبال چندانی از سوی جنوایی‌ها مواجه نشد. تجار جنوایی جز در موارد اختلاف با ممالیک، تمایلی به همکاری از خود نشان ندادند، اما این موضوع مانع تداوم روابط تجاری دو طرف نشد.

۱. بنادر شرق دریای مدیترانه از یونان تا مصر.

منابع

- ابن العبری، ابوالفرج بارهبروس. (۱۳۷۷). *مختصر تاریخ الدول*. ترجمه‌ی عبدالمحمد آیتی. تهران: علمی فرهنگی.
- ابن بطوطه. (۱۳۳۷). *رحله ابن بطوطه*. ترجمه‌ی محمدعلی موحد. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- اشپولر، برتولد. (۱۳۷۴). *تاریخ مغول در ایران*. ترجمه‌ی محمود میر آفتاب. تهران: علمی و فرهنگی.
- اسناد مربوط به روابط تاریخی ایران و جمهوری ونیز. (بایگانی اسناد شهر ونیز و کتابخانه‌ی ملی مارچان). (۱۳۵۲). تهران: مرکز اسناد دانشگاه تهران.
- اقبال، عباس. (۱۳۷۹). *تاریخ مغول از حمله‌ی چنگیز تا تشکیل دولت تیموری*. تهران: امیر کبیر.
- باربادورو، برناردینو. (۱۳۸۱). *بیست و هفت قرن تاریخ ایتالیا و اروپا*. ترجمه‌ی محمدحسین افضل‌نژاد. تهران: انتشارات تالار کتاب.
- بناکتی، ابوسلیمان داودبن ابی‌الفضل. (۱۳۴۸). *تاریخ بناکتی*. تصحیح جعفر شعار. تهران: انجمن آثار ملی.
- بیانی، شیرین. (۱۳۷۹). *مغولان و حکومت ایلخانی در ایران*. تهران: سمت.
- پطروشفسکی، ا. ب، کارل یان، جان ماسون اسمیت. (۱۳۶۶). *تاریخ اجتماعی اقتصادی ایران در دوره‌ی مغول*. ترجمه‌ی یعقوب آژند. تهران: [بی‌جا].
- پیگولوسکیا. (۱۳۴۹). *تاریخ ایران از دوران باستان تا پایان قرن هجدهم میلادی*. ترجمه‌ی کریم کشاورز. تهران: مؤسسه‌ی علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- تودولایی، رابی بنیامین. (۱۳۸۰). *سفرنامه‌ی رابی بنیامین تودولایی*. ترجمه‌ی مهوش ناطق. تهران: کارنگ.
- جوادی، حسن. (۱۳۵۱). «ایران از دید سیاحان اروپای در دوره‌ی ایلخانان». *بررسی‌های تاریخی*. ش ۱۵۱.
- جوهری، یسری عبدالرزاق. (۱۳۷۴). *تاریخ اکتشافات جغرافیایی*. ترجمه‌ی عیسی متقی‌زاده و احمد برادری. تهران: امیر کبیر.
- جویی، عطاملک محمد. (۱۳۸۵). *تاریخ جهانگشای جوینی*. تصحیح محمد قزوینی. تهران: دنیای کتاب.
- دورانست، ویل. (۱۳۷۳). *تاریخ تمدن*. (عصر ایمان، بخش دوم). ترجمه‌ی ابوالقاسم طاهری. ج ۴. تهران: علمی و فرهنگی.
- خزایلی، علیرضا. (۱۳۸۲). *رشد و زوال شهرهای ایران در دوره‌ی ایلخانان*. پایان‌نامه‌ی دکتری. گروه تاریخ دانشگاه تبریز.
- رانسیمان، استیو. (۱۳۸۶). *تاریخ جنگ‌های صلیبی*. ترجمه‌ی منوچهر کاشف. تهران: علمی و فرهنگی.
- رشیدالدین، فضل‌الله همدانی. (۱۳۶۲). *جامع‌التواریخ*. به کوشش بهمن کریمی. تهران: اقبال.
- _____. (۱۳۸۴). *تاریخ افرنج و پایان قیاصره*. تهران: میراث مکتوب.
- _____. (۱۳۸۳). *جامع‌التواریخ*. تصحیح و تحشیه‌ی محمد روشن و مصطفی موسوی. تهران: البرز.
- _____. (۱۹۴۰). *تاریخ مبارک غازانی*. تصحیح کارل یان، هرتفرد، استفن اوستین.
- رضوی، سیدابوالفضل. (۱۳۹۰). *شهر، سیاست و اقتصاد در عهد ایلخانان*. تهران: امیر کبیر.

- _____ (۱۳۸۸). «جایگاه بازاریان در اقتصاد و جامعه‌ی عصر ایلخانان». پژوهش‌های تاریخی. د جدید. ش ۱. دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان.
- _____ (۱۳۸۸). «راه‌های تجاری در عهد ایلخانی». کتاب ماه تاریخ و جغرافیا. ش ۱۳۷. تهران: ساندرز، ج. ج. (۱۳۶۱). تاریخ فتوحات مغول. ترجمه‌ی ابوالقاسم حالت. تهران: امیر کبیر.
- شیبانی، عبدالحسین. (۱۳۴۵). تاریخ عمومی قرون وسطی. تهران: اشراقی.
- کلاویخو، روی گونسالس. (۱۳۸۴). سفرنامه‌ی کلاویخو. ترجمه‌ی مسعود رجب‌نیا. تهران: علمی فرهنگی.
- کاسمینسکی. (۱۳۴۶). تاریخ قرون وسطی. ترجمه‌ی صادق انصاری و محمدباقر مؤمنی. تهران: [بی‌نا].
- کاهن، کلود. (۱۳۷۰). درآمدی بر تاریخ اسلام در قرون وسطی. ترجمه‌ی اسدالله علوی. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- گابریل، آلفونس. (۱۳۸۱). مارکوپولو در ایران. ترجمه‌ی پرویز رجبی. تهران: اساطیر.
- گروسه، رنه. (۱۳۶۸). امپراطوری صحرانوردان. عبدالحسین میکده. تهران: علمی فرهنگی.
- لوسیوس، برنارد. (۱۳۸۹). نخستین مسلمانان در اروپا. ترجمه‌ی محمد قاند. تهران: کارنامه.
- لین، جرج. (۱۳۹۰). ایران در اوایل عهد ایلخانی. ترجمه‌ی سید ابوالفضل رضوی. تهران: امیر کبیر.
- مارکوپولو. (۱۳۵۰). سفرنامه‌ی مارکوپولو. مقدمه‌ی جان ماسفیلد. ترجمه‌ی حبیب‌الله صحیحی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مرتضوی، منوچهر. (۱۳۴۱). تحقیقی درباره‌ی دوره‌ی ایلخانان ایران. تهران: کتاب‌فروشی تهران.
- منه‌اج‌الدین سراج، ابو عمر عثمان جرجانی. (۱۳۶۳). طبقات ناصری. تصحیح عبدالحی حبیبی. تهران: دنیای کتاب.
- _____ (۱۳۶۲). طبقات ناصری. تصحیح کای لسترنج. تهران: دنیای کتاب.
- موحد، محمدعلی. (۱۳۷۶). ابن بطوطه. تهران: طرح نو.
- [بی‌نا]. (۱۳۷۷). تاریخ آل سلجوق در آناتولی. تصحیح نادره جلالی. تهران: میراث مکتوب.
- [بی‌نا]. (۱۳۶۸). ایتالیایی امروز. تهران: انتشارات بخش فرهنگی سفارت ایتالیا در ایران.
- نوائی، عبدالحسین. (۱۳۶۴). ایران و جهان از مغول تا قاجاریه. تهران: مؤسسه‌ی نشر هما.
- ویلتس، دوراکه. (۱۳۵۳). سفیران پاپ در دربار خانان مغول. ترجمه‌ی مسعود رجب‌نیا. تهران: خوارزمی.
- وصاف. (۱۳۸۳). تحریر تاریخ وصاف. عبدالمحمد آیتی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

Amitai Preiss, Reuven, 1995, *Mon gols and Mamluks*, The Mamluk – ilkkanid war, 1260 – 1281, Cambridge university Press.

Bagrow, I., 1956, *Italians on the Caspian*, Imago Mandi, Vol 13.

Byrne Eugene, H., 1920, *Genoese Trade with Syria in the Twelfth century*, the American Historical Review, Vol 25. No 2.

Gold Schmidt. E.P., and G.R. Crone, 1944, *The le sina Portolanchart of the Caspian sea*, The Geographical Journal, Vol 103, No 6.

- Greif Avner, 2006, *Institutions and the Path to the Modern Economy*, Cambridge university press.
- HOBSON, johnm, 2004, *The Estern origins of western civilization*, Cambridge university press.
- Hivannisian Richard. G., 2004, *armenian people from Ancient to modern*, newyork, Vol 1.
- Kedar Benjamin, 1976, *merchants in crisis, Genoses and venetionand the four tenth century de pression*, yale university press.
- Khalil Elias I., 2003, *trust*, Edward Elgra Pub.
- Kinghtjack and senedItat, 1998, *Explaining sosiali ns titutions*, university of Michigan.
- Luzzatto Gino, 1961, *Storia Economica divenzia, doll XVI secolo, veneziacentro inter nazionaldellearte del costume*.
- Northrup lindas, 1998, *From slave to sultan, The gareer of Al – ManşūrQalawun and the consoled ation of mamluk rule ind Egypt and suria (978 – 689 Ah/ 1279 – L290 AD)*, Nonhrup – Siaugun: Sleiner.
- Pirenne Henri, 1925, *Medieval cities*, Priceton university press.
- Potts cheyney Edward, cheagnes E.P., 2004, *Euro Pean Back graund of American History*, Kessinger publishing.
- Scammell G.V., 1981, *The world Encompass ed, the first European maritime empires 800 – 1650*, University of Cali fornia press.
- Schlagerneil, *science and its times understanding*, the social significance of scientific Discovery Produced by schlager information Group. Vol 2. (700 – 1449).
- William son Dean, 2001, *Trans Parency, Contract selection and the maritime trade of venetian crete, 1303 – 1351*, antitrust Divison us department of Justice, Justice.
- Yule Henry, 1913, *Cathay and the way thither*, the haklugt society.